

ФРАНЦИЯ

„EUROPE“, месечно литературно списание,
брой за поември — декември 1983, Париж

Редакцията на сп. „Йороп“ в своята поредица от специални тематични броеве е посветила своя двоен брой, с който приключва 1983 г., на съвременната турска литература. Трябва да отбележа още с първите редове на настоящия „преглед“ пълнотата на съдържанието, с което на читателите на „Йороп“ е дадена забележително ярка картина на днешната турска литература, при участието на видни съвременни турски писатели и критици: от именития поет Назъм Хикмет до Недим Гюрсел. Броят започва с краткия уводен текст на цитирания Недим Гюрсел, озаглавен „Дългият марш на турската литература“, в който авторът казва: „Историята на турците е един дълъг марш в дословния смисъл на термина, който тръгва от крайнините на Китай, за да спре на Източното Средиземноморие.“ И Недим Гюрсел привежда следното четиристишие на Назъм Хикмет: „Страната, която наподобява глава на кобила / дошла в галоп от далечна Азия /, за да потопи нозе в Средиземно море /, тази страна е нашата.“ Текстът на турския автор съдържа кратки исторически данни за Турската империя: селджукиди, Отоманска империя, до република Турция в 1923 г. Мустафа Кемал Ататюрк създава върху останките на многонационалната империя турска национална държава.

Недим Гюрсел, когото цитираме, е една от вълещите фигури на младата турска литература, автор на новели и повести (преведени на френски) и на докторска теза върху „Арагон и Назъм Хикмет“, държана в парижката Сорбона. Специалният брой ни предлага представителни текстове (поеми, новели и есета) от днешната турска литература, т. е. само от републиканския период. „Що се отнася до старата турска литература (XIII—XIX в.), пише Недим Гюрсел, тя е толкова богата и разнообразна, че нито мистичната поезия на крупния поет Юнус Емре, основоположник на националната литература, нито поезията на народните певци, нито отоманските „дивани“, нито традиционните нарративни жанрове като епопеята и приказката биха могли да се изчерпят. . . Случаят, който ни се предлага днес, е да открием чрез този специален брой, няколко съвременни турски поети. Не се ка-

сае до „палмарес“, но до един свободен избор. Съжалявам, казва Недим Гюрсел, че не мога да представя повече поети, защото Турция е една от редките страни в Средния Изток, където кипещт на политическите движения господства на литературната сцена. Надяваме се, че тази сцена няма да бъде напусната от поетите, както в много западни страни.“

Според турския критик, когото цитираме, прозата е относително закъснял жанр в турската литература. Централизираният характер на държавата не беше съвместим, както сочи това Лукач (унгарски философ и литературен критик-марксист — Н. Д.), с процъфтяването на индивида, което е — прибавя Лукач — условие „sine qua non“ за съществуването на романа като специфичен жанр. . . Турският роман възниква повече поради политически, отколкото поради икономически действия на една буржоазна класа, обърната към Запада и приела нова система на ценности, базирана върху индивида. Личността на султана е занаят на равнина на всеки обикновен гражданин. След няколко романа, преведени на чужди езици, особено на френски, първите турски романи почват да се появяват към 1870г. Според същия турски критик съвременната турска проза отбелязва своя истински възход благодарение на войната за независимост (1919—1923). Откриването на анадоличката реалност през войната от истанбулските интелектуалци има решителна роля в еволюцията на новата литература със своята социална и политическа ангажираност. Впоследствие, заявява Неджим Гюрсел, се извяват няколко тенденции, понякога противоположни, но често допълващи се. Като в прозата например, от която в този брой на списанието са дадени няколко творби (само новели), където са изявени различни тенденции. С интерес се чете краткият очерк на Алтан Гьокалп „Епически смисъл и съвременна литература в Турция“, следван от критическия етюд на Гюзин Вино, озаглавен „Аспекти на романното творчество на Яшар Кемал“, чедна фигура на днешната турска проза, четен от стотици и хиляди читатели в родината си, превеждан и възхваляван в Европа, Азия, Африка, Америка, както пише Гюзин Дино, според когото Яшар Кемал е един от редките писатели на нашето време, който има почитатели във всички слоеве на обществото. Като навлиза в пряк анализ на Яшар Кемаловото творчество, прецизирайки внимателно

и точно творческият портрет на писателя, критикът Гюзин Дино пише: „Яшар Кемал е прекият наследник на това бавно съзряване, което става с турската интелигенция.“ Писателят споделя с романистите от селски произход или със селска тематика грижата да отразява конфликтите на аграрното общество, волята да заклепва социалните неправди, да изобличава тиранията и гнета на „агите“, на крупните земевладелци в противовес на бедните и безимотни селяни. Психологията на селянина, неговият афективен свят, неговото морално поведение са обрисувани в прозата на Яшар Кемал с несравнимо богатство. Любопитно е да се констатира, казва неговият критик, че Я. Кемал не се задоволява да използва фолклора като материал, за да изгражда собственото си творчество. . . Впрочем самият Я. Кемал е създател на мит или по-скоро ни кара да присъствуваме при социо-психологическия процес на раждането на митове. Такъв е неговият роман „Желязна земя, бакърено небе“, където се касае до един дълъг страх, който се увеличава по протежение на разказа. Още в „Стълбът“ Кемал бе описал битката на селянина в борбата с природата, неговата слабост, нестабилността на положението му срещу социалните и природните сили, които не успява да овладее. . .

Познанието на земята не е за Яшар Кемал, казва неговият критик Гюзин Дино, резултат на обикновено наблюдение, а израз на преживяна принадлежност, на интимна идентификация със самия себе. Тези страници на Яшар Кемаловите романи са посветени на тази вседъщност. Те ни разказват за превитите на две селяни при беритбата на памука, с гръб, пълнен от безжалостното слънце, когато жътвата е добра. . . В последния том на своята нова трилогия „Агите на Акчасаз“ Яшар Кемал задълбочава въпроса за отношението между земята и развитието на производствените способности, диалектиката между еволюцията на хората и тази на природата в развитие.

В заключителните страници на своето критическо изложение за Яшар Кемаловата повествователна тематика Гюзин Дино казва, че се е постарал да обясни няколко особености на феномена Яшар Кемал. Касае се действително до един феномен, подчертава турският критик, тъй като той е може би единственият писател на нашето време, принадлежащ на устната и писмената традиция, съвсем рядък случай на преход от едната към другата, трансформиращ формите на старата епическа традиция, тази на народните разказвачи, скланяния към модерен романен почерк, с високо вдъхновение. . . Романите на Яшар Кемал, четени или разказвани, не е важно, започвава неговият критик, ни готвят нови изненади, защото творчеството му е в постоянно развитие.

Със значителен етюд се представя още на страниците на „Йороп“ цитираният вече Не-

дим Гюрсел, озаглавен „Портрети на селяни“ в „Човешки пейзажи“ на Назъм Хикмет. „Моята цел — пише Гюрсел — е да анализирам с помощта на примери концепцията на Назъм Хикмет за портрета. Крупният световноизвестен турски писател иска да ни покаже Турция в два трансверсални разреза: единият — социален, в който са събрани люде от различни среди, другият — исторически, където биографиите са изградени върху миналото на героите. . . Авторът показва на сцената към триста персонажи, главни или второстепенни. Между лицата се срещат особено фрапантни типове на селяни. . . „Човешки пейзажи“ е плод на затворнически живот и опит на Назъм Хикмет; те са толкова история на човека Назъм Хикмет, колкото история на целокупния турски народ.

Добре е представена съвременната турска поезия, като поетите са наредени хронологически по рождението им дати. Първ е представен Яхиа Кемал (1884—1958). Следва Ахмет Назъм (1885—1933), силно повлиян от френския символизъм; неговата сбирка стихове предстои да излезе в превод на френски. Назъм Хикмет (1902—1963) е най-популярният в чужбина турски поет, преведен и на български език. Охран Вели (Каник) 1914—1950 е изтъкнат като голям новатор на съвременната турска поезия. Октай Рифат (1914) се смята от критиката като един от най-добрите днешни поети на Турция. Мелих Севдет Андай (1915) е предшественик на една церебрална и механистична поезия; много от поемите му са преведени на френски език. Бехсет Некатиджил (1916—1979) представлява с поезията си отделна школа в съвременната турска литература, в която критиката го сочи като един от най-изтъкваните със своята оригиналност. Ахмет Ариф (1921), възпрепятствуван да завърши висшето си науки поради честите арестувания, е автор на един единствен сборник с лирика, многократно издаван, упражнил силно влияние върху младото поколение турски поети. Атаол Бехрамоглу (1942), завършил руска филология в Истанбул, е известен преводач на руски поети на турски. Фигурира между поетите, свързани с ангажименти на поколението, наречено „От 1960“. Тургут Уйяр (1927) е представен в антологията с „Три поеми за Федерико Гарсия Лорка“. Той минава за един от първенците на новаторската поезия в Турция, чийто предшественик е бил Едил Джансевер (1928). Антологията включва още Джан Юсел (1926), първокласен сатирически поет и известен преводач, Едже Айхан (1931), предшественик на херметичната поезия в Турция, указал известно влияние върху младите поети, Оздемир Индже (1936), автор на сбирка стихотворения, излязла на френски при издателство „Сен-Жермен-де-Пр“ в Париж. Специалният брой е снабден и с ценна хронология, изработена от Гюзин Дино.

Двойният брой „Йороп“ за ноември — декември 1983 се допълва от разнообразен

и интересен материал: с обичайните хроники на постоянните сътрудници на списанието: „Новите книги“, хроника, водена от Пиер Гамара, който в същия брой „се прощава“ с именития испански писател Хосе Бергамин, починал на 88 години, „Театър“, хроника, водена от Раймонда Темкин, Мукика и кино. Бележки по четива от текущата литературна продукция.

Н. Д.

САЩ

PMLA, vol. 98, и 3, May 1983

„PMLA“ е орган на лингвистичната асоциация на Съединените щати и излиза шест пъти в годината. Публикува предимно теоретични статии, както и статии върху отделни литератури.

В майската книжка на списанието е отпечатана статията на Пол Армстронг „Противоречието на тълкуванията и границите на плурализма“, която е от особен интерес за специалистите по теория на литературата. Основният проблем, който разглежда авторът, е: Може ли тълкуването да има категорични претенции за правилност? Остри противоречия разделят плуралистите, които смятат, че за тълкуването не съществуват ограничения, от монистите, за които текстовото значение е единствено и може да бъде разкрито. В своята най-крайна форма първият възглед утвърждава, че всяко тълкуване по необходимост е недоразумение, че не съществуват никакви критерии — вътре в текста или вън от него, за определянето на правилния прочит. Този възглед може да бъде окачествен като анархистичен, докато монистите настояват, че съществуват критерии за валидността на тълкуването.

Според автора на статията обаче нито едната от двете позиции не може да обясни парадокса на литературознанието, който може да бъде формулиран така: съществуват много и основателни различия в тълкуването на смисъла на литературната творба, но можем да кажем, че едно тълкуване е вярно, а друго — не. Съвременното литературознание се нуждае според П. Армстронг от теория, почиваща на един ограничен плурализъм. Целта на статията, съобразно защищавания от Армстронг възглед, е да отговори на двата основни въпроса. Защо допустимите прочити могат да се различават? Как критерите за валидност действуват като регулатори за допустимостта и като ограничения върху приемливостта на тълкуванията, дори когато те са разделени от неразрешими противоречия.

За да разберем защо допустимите прочити могат да се различават, трябва да се върнем към основите на тълкуването и да изследваме каква е ролята на вярата в разбирането.

Първото основно положение на херменевиката е — всяко разбиране е кръгово. Това предполага три основни следствия за отношението между теория и практика. Първо — тълкуването изисква досещане, никакви правила не могат да гарантират предварителен успех на предлаганата хипотеза. Екзегедата изобщо не е в състояние да избегне пробите и грешките. Второ — тълкуването не е машина за фабрикуване на прочити. Тълкувателите независимо от метода, който практикуват, трябва да започват всеки път наново и да изпробват различни хипотези, понеже всяка литературна творба изисква различен подход към нея. Трето — нито една теория на тълкуването не може да ни гарантира ефикасен прочит. Всеки метод довежда само до повече или по-малко убедителни тълкувания.

Хайдегер формулира наново херменевтичния кръг, за да изяви присъщата му временност. Според обясненията в „Битие и време“ всяко разбиране изисква очакване. Можем да тълкуваме само ако сме схванали цялото чрез едно предвиждане, което ограничава възможните значения на текста. Ето защо тълкуването излага едно изпреварващо разбиране, което хвърля своята мрежа от очаквания върху текста, насочвайки по този начин нашето внимание. Излагането на хипотезата е предвиждане на възможното бъдеще. В разбирането според Хайдегер се включват убеждения, които са много по-основни, отколкото хипотезите за съгласуването на частици в цялост. Всяко разбиране носи в себе си своите предпоставки. Казано по друг начин, хипотезата, изложена чрез определен метод на тълкуване, е практически възпълнение на убеждения за съществуването и смисъла на текста, на човека и на света. П. Армстронг се съгласява с Бултман, че всяко разбиране, както и всяко тълкуване е последователно ориентирано вече от начина, по който задава основния въпрос и от това, към какво се стреми. Разбирането не може да съществува без предпоставки, то е винаги насочвано от едно предварително знание за това, за което пита тълкуваният текст.

Тълкуванията, които се основават на извънлитературни предпоставки, ясно показват, че всяка херменевтична методология и всяка практическа хипотеза отразяват по-дълбоки метафизични убеждения. Аргументите на П. Армстронг се отнасят в същата степен и за методите, които изглеждат чисто литературни — например Новата критика. Независимо че Новата критика настоява на непосредното четене на текста, освободено от предубеждения и обикновено избягва философските спекулации, придържайки се към изискването за конкретни обяснения, вече е общопризнато, че новокритическата практика на тълкуване се основава на съвкупност от редица убеждения за човека и света. Опитът да се разбере нещо без предварителни убеждения не означава те да бъдат избягнати, защото се възпроизвеждат в тълкуването.

Ние не ги познаваме обаче като това, което те са в действителност — наши допускания, а не независими факти на текста.

Предпоставките на всеки херменевтичен метод са негови възможности и едновременно ограничения. Те предоставят на тълкувателя особен наблюдателен пункт, от който произведението става обзориемо и може да бъде конструирано. Те са онова условие, без което познаването е невъзможно. Но предпоставките са и ограничения, защото, разкривайки творбата по определен начин, закриват други възможни гледни точки към нея. Всяка херменевтика притежава своя диалектика на произвеждане и слепота, съотношение на разкриване и закриване, което следва от нейните предпоставки.

Методите на тълкуване могат да се класифицират според техните цели и начините, по които се осъществяват. П. Рикъор разделя херменевтиката на археологична и телеологична. Археологичното тълкуване е разголяващо, за него смисълът никога не се намира на повърхността. Ръководното правило при четене тук е подозрението. Към археологичния метод на тълкуване Рикъор отнася структурализма, фройдиизма и т. н. При телеологичния начин на тълкуване, към който Рикъор причислява феноменологията и Новата критика, ръководното правило при четене е доверието. Смисълът на текста не се търси под, а извън него — в целите, възможностите и ценностите, които литературните произведения или другите културни обекти посочват или за които свидетелствуват. Вътре в така очертаните от Рикъор два типа отношение към текста също съществуват значителни различия.

Противоречията между тълкуванията са резултат на съществени разлики в техните предпоставки. П. Армстронг различава „слаби“ и „силни“ противоречия. „Слабите“ противоречия между тълкуванията отразяват хетерогенността на школата, която е обща за всички тях. Те само използват по различен начин възможностите, предоставени им от едни и същи основни положения. „Силните“ противоречия могат да започнат с конкретни разногласия при конструирането на един текст, но в действителност разногласията им винаги са следствие от основните положения. Възможен е и трети начин на поведение — еkleктичният, който отстранява възможността за силни противоречия. Най-мощните методи на тълкуване обаче често дължат дълбочината на своите прозрения на радикалната едностранчивост на убежденията си.

П. Рикъор изглежда е единственият, който с такава последователност и упоритост се е опитал да извърши „истински арбитраж на абсолютистките претенции“, на противоречащите си системи на тълкуване. Всеки метод, смята Рикъор, предлага теория, която се оправдава от определена област на човешкия опит, приемана от теорията за основна. Следователно можем да разтворим различ-

ните теории в един общ образ на човека и да примирим противоположните методи, като покажем как различните страни на съществуването, върху които те се съсредоточават, принадлежат на един хармоничен образ, който сме самите ние.

Пред Пол Рикъор обаче възникват много проблеми, впрочем напълно осъзнавани от него, поради което той описва своята мечта за примиряването като „обетована земя, която философът подобно на Мойсей може да съзρε само миг, преди да умре“. За една и съща основна черта на човека — например за същността на несъзнаването — се изказват несъвместими твърдения. Цари освен това пълно несъгласие за това, коя е определящата страна на човека. Целта на всяка теория на тълкуването е обяснение на същността на човека и света. Възможно е основните положения да засягат първоначално една тясна област (както е при Фройд). Но тъй като тези положения създават широко разпростиращи се метафизични разклонения, то всеобхватните обяснителни амбиции изглеждат напълно естествени. Ето защо всяка херменевтика се съпротивлява на опитите да се ограничи нейната значимост само в определена област.

Към литературознанието идеята за примиряване на методите също е неприложима. Не можем да достигнем до „истината“ за смисъла на творбата, примирявайки противоположните гледни точки върху нея. Едно от често срещаните твърдения на монистите е, че тъй като многото тълкувания не превръщали един текст в много текстове, между тълкуванията трябвало да има някаква степен на общност. Срещу това П. Армстронг възразява, че литературното произведение не е независим обект. Литературното произведение не е автономно, а е хетерономно, то съществува само чрез своите конкретизации и престава да съществува като смисъл, ако не се чете. Неговата идентичност са исторически променящите се и конфликтующи начини на разбиране и конструиране на произведението.

Възможността да съществуват множество тълкувания на един текст не е черта, характерна единствено за изкуството. Несъгласията в тълкуванията не могат да се ограничат само в сферата на естетиката. Този проблем има много по-широки епистемологични и институционални хоризонти. Когато обаче несъгласията между съперничащите си прочити не могат да бъдат разрешени, възниква проблемът за валидността на тълкуването. Равноценни ли са всички тълкувания? Е съществуват ли никакви основания за избор между тях? Няма ли никакви норми за правилност, чрез които да установим разликата между вярното и невярното тълкуване? Накратко — трябва ли да се оставим изцяло на релативизма?

Съществуват обаче тестове за валидност, които ограничават тълкуванията и служат като граница между допустимите и неверни

прожити. Заедно с това тези тестове не могат да установят единственото вярно тълкуване. Литературознанието е плуралистично по своята същност — допуска повече от едно вярно тълкуване на литературното произведение. Но все пак то е рационално начинание със свои норми и ограничения, а не сфера на анархичен произвол, в която всичко е позволено.

Първият тест е съгласуваност на частите в обема на цялото. Тълкуване, което не успява да съгласува частите и да обясни техните отношения в целостта на произведението е невярно, но не всеки съгласуващ частите прочит е единствено верният. Вътрешното съгласуване прокарва граница между допустимите и недопустими тълкувания, но като нормативен идеал то е безполезно.

Вторият тест — междусубективността, разчита на основната роля, която се пада на вярата при всяко разбиране. Един прочит става по-достоверен, ако другите го приемат или поне го намерят за основателен. Неговата слабост обаче идва от необходимостта да се убеждават читателите в смисъла на текста или в начина, по който трябва да се разбира литературата изобщо. Тестът на междусубективната валидност неизбежно включва в себе си реторика и опасността от обработка на другите в полза на изказаното мнение. Трудно е да се разграничат ясно двата метода — убеждаването от увещаването, но това е и предупреждение, че общото съгласие не винаги доказва валидността на тълкуването. Окончателното указание, че тълкуването е вярно, ще бъде пълно и всеобщо съгласие. Този идеал, разбира се, не е постижим, но усложненията не елиминират критерия.

Третият тест е ефикасността, при която конкретното тълкуване, както и основните предпоставки се оценяват от прагматично гледище — водят ли до неотслабващо и постоянно разбиране и до нови открития. Тестът за ефективност въвежда нов и важен критерий, който се простира от конкретния прочит до основните положения на един херменев-

тичен метод. Тестът за ефикасност може да прецени дали следствията от основните положения не поставят тези положения под съмнение. Предпоставките, на които се основава всяка херменевтика, трябва непрекъснато да доказват своята ефикасност.

Изключителната важност да бъдем открити за опита, който може да докаже безперспективността на нашите основни положения, подтиква Чарлз Пиърс към описанието на т. нар. „три пътя към догматизма“. Те заслужават внимание, защото представляват отрицателното съответствие на трите теста за валидност, предлагани от П. Армстронг. Първият е „методът на упоритостта“, при който твърдата и неизменна вяра упорствува в защита на своите убеждения, независимо от доказателствата срещу нея. Вторият е „методът на авторитета“, при който мнението се утвърждава, апелайрайки към институционалната санкция. Появява се опасност от тираничен солипсизъм на общността, която отхвърля всички различаващи се от нейните възгледи като предубедени. Третият път е „методът априори“, при който нормата за преценка не е това, което се съгласува с опита, а това, на което сме склонни да повярваме.

Обаче в приемането на всяка съвкупност от предпоставки като отправна точка за разбиране има нещо априорно. На избора на всяка херменевтична позиция е присъща произволност. Това не означава, че няма никакво значение, какво ще изберем, но доколкото това е избор, винаги сме изправени пред алтернативи. Очевидно е, че поради далече отиващите епистемологични и метафизични импликации изборът е от изключително значение и е изпълнен с последствия. Всеки избор принадлежи към областта на етиката, с други думи, той не е наложен от природата на текста. Литературознанието е плуралистична вселена, но съществуват граници на нейния плурализъм, което означава, че изборът може да е ирационален, но той трябва да бъде рационално обоснован.

А. А.